

Гинка ПЕНАКОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, България

ПАНОРАМЕН ПОГЛЕД ВЪРХУ ЕЗИКОВОТО ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПРОСТРАНСТВЕНИ ОБРАЗИ

Ginka PENAKOVA

St Cyril and St Metodius University of Veliko Tarnovo
Veliko Tarnovo, Bulgaria

A PANORAMIC OVERVIEW OF GENERATING/ INTERPRETING SPATIAL DESCRIPTIONS OF OBJECTS/PEOPLE AND THEIR RELATIONS

The present study aims at revealing the coordinated efforts of speaker and recipient in generating and interpreting spatial descriptions of objects/people and their relations. The study focuses on spatial cognitive reference frames, and types of deictic center. It also deals with specific syntactic structures, verbs of existence and motion in space as well as some ways of expressing existential meaning through metonymy and metaphor. The study is based on a linguistic corpus of English sentences collected for the purposes of the research. The paper includes comments on parallels between reference frame spatial roles and the components of the communicative situation as well as the possibilities of deviation from the ideal spatial cognitive reference frame, and the ideal deictic center.

Keywords: spatial cognitive reference frames, deictic center, contrastive generative grammar, existential sentences, nexus constructions

1. Увод

Произвеждането и възприемането на езиково описание са резултат от сензорни, когнитивни и езикови процеси, които се допълват взаимно и се реализират заедно. Известно е, че сензорното преживяване и възприемането на речево описание активират едни и същи нервни структури. Генерирането на речево описание е свързано със синтезирането на езикова форма въз основа на сетивно възприета и когнитивно обработена и организирана информация. Интерпретирането на описанието се състои от зрително/слухово възприемане на езиковата форма, нейното декодиране и визуализацията на описания пространствен образ, така че реципиентът вижда в своето въображение картина-

та, която е видяна реално от продуцирания описанието при неговото сензорно преживяване. Това става възможно чрез определени процеси, механизми и конструкти. Такова разбиране, залегнало в основата на нашето изследване, е свързано със СЕМИОТИЧЕН ПОДХОД към комуникацията.

ПРЕДМЕТ на нашето изследване са езикови картини, пресъздаващи пространствени образи в различни видове текст – художествен, повествователен, описателен и нехудожествен.

ОБЕКТ на изследването са писмени текстове от различни жанрове (художествена литература, пътеписи, репортажи и географска литература), указания за придвижване между различни обекти в пространството, аудиовизуални записи на пътеписни филми и репортажи.

ЦЕЛТА на изследването е да проследим онази ос на съгласуваност между продуциращия и реципиента, която свързва визуалното възприятие на продуциращия и визуализацията на реципиента на една и съща пространствена картина при комуникирането на словесно изображение на пространствени образи.

От тази цел произтичат няколко ЗАДАЧИ:

- Да се характеризира пространствената структура;
- Да се дефинира понятието когнитивна пространствена репрезентация;
- Да се избераат и опишат подходящи за целта на изследването пространствени когнитивни референтни системи (рамки);
- Да се проследи конструирането на деиктичен център от продуциращия и от реципиента на описанието;
- Да се проследят функциите на деиктичните категории на контекстуална информация (лице, място, време) при генерирането и интерпретирането на езикова пространствена репрезентация;
- Да се идентифицират вариантите на пространствени когнитивни рамки, реализирани при пространствените описания в езиковия корпус на изследването;
- Да се установят езиковите изразни средства в тяхната буквална, метафорична и метонимична употреба за пресъздаване на пространствени описания в анализирания корпус.

Изследването се извършва въз основа на следната ХИПОТЕЗА: Езиковото изразяване на пространствени образи е материален израз на две функционално свързани структури – концептуалната структура на пространствената конфигурация (когнитивна пространствена репрезентация) и организацията на контекста на изказването спрямо деиктичен център. Съществуват паралели между когнитивната пространствена репрезентация и езиковата репрезентация, които се реализират чрез паралели между пространствената когнитивна референтна система (рамка) и деиктичния конструкт. Езиковите изразни средства включват буквална и метафорична употреба на специфична лексика, която е тематично ориентирана към означаване на местоположение и на движение на материални обекти в пространството, и е граматически обвързана с персоналния, локалния и темпоралния деиксис.

Изследването се базира на специално събран езиков КОРПУС. Тъй като езиковото описание на пространствени образи се реализира на нивото на изречението в неговия контекст, корпусът се състои от единици на дискурса, по-големи от едно изречение. Тези единици са извлечени от разнообразни в жанрово отношение източници, което осигурява богат и разнороден езиков материал и гарантира обективност на анализа.

Спецификата на изследвания предмет, целта на изследването и произтичащите от нея задачи определят методологията на изследването:

А. Обзорно представяне на основните теоретични проблеми, свързани с темата на изследването.

Б. Дефиниране на използваните в изложението понятия.

В. Анализирание на езиковия материал от събрания корпус.

Г. Извършване на наблюдения върху езиковите изразни средства.

Д. Извеждане на паралели между елементите на когнитивната референтна система (рамка) и компонентите на комуникативната ситуация.

Е. Проследяване на възможностите за отклонение от идеалната референтна система (рамка) и идеалния деиктичен център.

Ж. Обсъждане на резултатите от изследването.

2. Теоретична основа

2.1. Структурираност на пространството

Пространството има особена същност – то представлява означаемо и едновременно с това, като аспект на деиксиса, е фактор при езиковото кодиране на информацията и при семантичното интерпретиране на езиковите изрази. Наблюденията върху езиково пресъздадени пространствени картини показват, че пространството се възприема чрез сетивното възприемане на съвкупността от структурирани конфигурации от материални обекти в него, които се намират в статично положение или в движение един спрямо друг. Пространствените отношения между обектите изграждат пространствената структура. Езиковото пресъздаване на пространствени образи е формален израз на пространствената структурираност.

Пространствените отношения са динамични, тъй като се определят от гледната точка/местоположението на наблюдателя в момента на сензорното преживяване. Промяната на гледната точка води до възприемането на различно подреждане на обектите, без те да променят местоположението си.

2.2. Пораждане на когнитивна пространствена репрезентация

Вродената ни способност за сетивно възприемане и когнитивна обработка на информация, свързана с местоположението на обекти и разстоянието между тях, движението в пространството и посоката се актуализира поэтапно: физиологично възприемане на сензорна информация; организиране на сензорната информация в перцептивен обект; интерпретиране на перцептивния обект въз основа на предишен опит и концептуално знание. Перцептивният обект е свързан с определен стимул и е резултат от анализ на пространствената

гледка. Чрез обобщения въз основа на сходства се пораждат образно-схематични понятия, които се запазват в паметта и може да бъдат активирани без наличието на перцептивен обект. Понятията за местоположение са свързани с когнитивните пространствени карти. Когнитивната пространствена карта е мисловна репрезентация на разположението на материални обекти в околната среда, която се формира чрез интегриране на сензорна информация. Чрез концептуалното картиране, пространствена структура се проектира в концептуална структура.

Пораждането на когнитивна пространствена карта зависи от това, „кой е субект на възприятието, къде се намира той и от обектите в неговото полезрение“, но също така и „от неговите фонове знания, предишен опит и очаквания“ (Гуреев 2005). Когнитивното структуриране на пространствения образ и пораждането на неговото езиково изразяване се реализират едновременно.

2.3. Пространствени когнитивни референтни рамки

Когнитивните пространствени карти се формират въз основа на когнитивни референтни рамки. В научната литература са дефинирани разнообразни референтни рамки, основно в трудовете на Толман (1948), Херман (1990), Левинсън (1996), Франк (1998) и Талми (2000). Разнообразието произтича от това, че изследователите подхождат към проблемите от различни изходни точки. Един от подходите отразява ролята на възприемащия организъм. Според този подход, при егоцентричните когнитивни карти местоположението на представяния обект се организира спрямо позицията на възприемащия, която служи за отправна точка на когнитивната референтна рамка. При алоцентричните когнитивни карти местоположението на представяния обект е ориентирано спрямо позицията на друг обект, независимо от възприемащ организъм. Според Толман, съществува взаимодействие между двата типа системи за когнитивна пространствена репрезентация.

За целите на нашето изследване възприемаме „систематичния концептуален модел на пространствени референтни рамки“, представен от Тенбринк и Кун (2011). Този модел се базира на предложените от Левинсън три типа пространствени референтни рамки – абсолютна, вътрешноприсъща и относителна, като включва задължителните пространствени роли LOCATUM (описван обект), RELATUM (ориентир), система за означаване на посоки, както и допълнителната пространствена роля VANTAGE (гледна точка), която при статичните пространствени образи осигурява PERSPECTIVE (перспектива). „Перспективата задава необходимата променлива, чрез която се определя посоката на проектираните термини (като „ляво“/„дясно“), в системата от посоки независимо дали в рамката е включена актуална или потенциална гледна точка на наблюдател“ (Tenbrink and Kuhn 2011: 3). Според авторите, „концептуалната референтна рамка, на която се основава дадено пространствено описание, се дефинира чрез отношенията между пространствените роли“ (Tenbrink and Kuhn 2011: 2). Референтната рамка разпределя обекти от описваната ситуация

в ролите LOCATUM, RELATUM, VANTAGE и определя системата от езикови термини за означаване на посоките в дадената ситуация.

Типовете пространствени референтни рамки (по Левинсън) се различават един от друг по прилаганата система за определяне на посоките:

Абсолютна референтна рамка – използва универсална система за определяне на посоки, която включва географски координати, като посоките на света или пространствени понятия, свързани с географски обекти, като *upstream*, *downhill*.

Вътрешноприсъща референтна рамка – системата за определяне на посоки включва координати, свързани с вътрешноприсъщи характеристики на тялото (или на аналогични на тялото структури) на RELATUM (ориентир), който може да бъде отъждествен с говорещия, адресата или трето лице.

Относителна референтна рамка – системата за определяне на посоки се налага спрямо RELATUM (ориентир), но произтича от перспектива, която отразява местоположението на различен от ориентира субект и се базира на неговото перцептивно възприятие:

(1) *In front of me was a set of controls. Two pedals on the floor turned the plane left and right.*

При динамичните пространствени образи перспективата се предава чрез насочено движение (Tenbrink and Kuhn 2011). При някои ситуации движението не променя относителното разположение на LOCATUM спрямо RELATUM:

(2) *I was driving down the road behind this big lorry with a load of hay bales.*

В този пространствен образ системата за определяне на посоки се налага върху RELATUM и *behind* се интерпретира въз основа на описваното движение.

При други ситуации движението променя относителното положение на LOCATUM спрямо RELATUM:

(3) *I remember seeing the south coast of France for the first time when I sailed back from Corsica. In the foreground was the sea. Above the sea was a narrow strip of land.*

Този пространствен образ включва два пространствени концепта: а) движение на говорещото лице по море към южния бряг на Франция и б) местоположението на ивицата суша спрямо морето. Описанието на насоченото движение на първия пространствен концепт представлява база за приписване на системата от посоки на втория пространствен концепт.

Чрез организирането на абстрактните пространствени роли LOCATUM, RELATUM, VANTAGE (позиция на субекта на възприятието) става възможно да се идентифицират концептуални участници, както експлицитни (назовани), така и имплицитни (неназовани), които ще бъдат формализирани в езиковото описание. В абстрактните пространствени роли се разпределят обекти, на които същевременно се приписват роли на участници в дискурса – говорещ, адресат и трето лице (различно от говорещия и адресата). Ролите на участници в дискурса, обвързани с подлежащата референтна рамка, се кодират във

формата на езиковия изказ. Системата за структуриране на пространствения образ и системата за структуриране на неговия езиков изказ са функционално съвместими и оперативно свързани.

2.4. Конструирание на деиктичен център

Деиксисът като прагматична категория реализира връзката между езиковата репрезентация и контекста на комуникацията. С елементите на комуникативната ситуация е обвързана прагматична информация като говорещо лице, адресат, време и място на вербалното общуване. Според Левинсън, деиксисът е свързан с начините, по които езикът кодира или граматикализира характеристиките на контекста на комуникация, като така е свързан и с начините, по които интерпретацията на речевия израз зависи от анализа на този контекст (Levinson 1983)¹.

За изследването на езиковото изразяване на пространствени образи приемаме за приложим семиотичния подход, според който „посредством езиковия код са представени ненаблюдаемите ментални структури от съзнанието на говорещия... Слушателят/адресатът получава вербалните сигнали и посредством същия езиков код декодира вложеното в тях послание“ (Тишева 2013: 14).

Понятието *деиксис* се отнася до „функциите на лични и показателни местоимения, граматически категории като глаголно време и глаголно лице, и лексикални особености, чрез които езиковият изказ се съотнася с пространствено-темпоралните координати на речевия акт“ (Lyons 1977: 636). „Тези координати произлизат от една точка, наречена деиктичен център“ (Rapaport 2013: 2). Деиктичният център се конструира в момента на изказването и се актуализира/реконструира при всеки прочит/чуване на изказването. Деиктичният център има персонален, темпорален и локален план. Персоналният план е свързан с участниците в дискурса – говорещо лице и адресат; темпоралният план отразява момента на продуциране на речта; локалният план показва мястото на реализиране на комуникативния акт. Постулирането на привилегирована точка с абсолютизирано положение в пространството (локалният план на деиктичния център) и нейната организираща и координираща функция при генерирането и интерпретирането на езиков израз отразяват един от основните принципи в Теорията на релативността на пространствените отношения в извънезиковата реалност (Пенакова 2005: 530).

Чрез обвързването на ролите на участници в дискурса с подлежащите пространствени когнитивни рамки, категорията деиксис участва в кодирането на схемата на пространствена подреденост от позицията и перспективата на субекта на сензорно възприемане в момента на възприемането. По този начин деиктичният център се явява ключов фактор за конструиранието на дискурс. Когато моментът на продуциране на речта съвпада с момента на сензорното възприемане и всичките три плана на деиктичния център са реализирани в

¹ За особеностите на граматикализацията в съпоставителен план, вж. Братанова (2020).

езиковия изказ, може да говорим за „идеален“ (съвършен) деиктичен център. Когато моментът на интерпретиране съвпада с момента на продуциране на езиковия изказ, а реципиентът и продуциращият са на едно и също място, говорим за „диалогичен“ деиктичен център. Ако моментът на продуциране на езиковия изказ не съвпада с момента на сензорното възприемане, говорим за „проектиран“ (въображаем, преместен) деиктичен център. При проектирания деиктичен център всеки от трите плана (персонален, темпорален и локален) може да бъде преместен. По принцип, трите плана на деиктичния център се поддържат заедно или се преместват едновременно (principle of deictic synchronism, Rapaport 2013: 13). В повествование този принцип се нарушава или чрез нулиране на някой от трите плана, или чрез разделянето/манипулирането на съвършения деиктичен център. При езиковото описание на пространствени образи се поддържа локалният план, а персоналният и темпоралният план остават формално нереализирани (Rapaport 2013: 13).

2.5. Деиктики

Деиктиките са езикови изразни средства, които получават своето значение във връзка с контекста на дискурса. Палмър казва, че „деиктиките са винаги субективни, в смисъл, че може да бъдат интерпретирани само във връзка с говорещото лице“ (Palmer 1981: 62). Говорим за три групи деиктики: а) форми, чрез които се идентифицират участниците в дискурса; б) форми за разграничаване позицията на говорещия (близост до тази позиция) от други позиции (по-далечни разстояния); в) форми за означаване на темпорални отношения. Към първия тип спадат местоименията за първо и второ лице. Към втория тип спадат показателните местоимения, наречия като *here*, *there* и глаголи за движение. Третият тип включва наречия с по-общо значение, като *now*, *then* и специфични като *yesterday*, *tomorrow*, а освен това граматически форми на глагола с темпорални значения (Palmer 1981: 61).

Тъй като деиктичният център в повествователен текст не се формира от пространствено-темпоралните координати на писателя по време на създаването на текста, нито от координатите на читателя по време на четенето, за правилното тълкуване на деиктичните термини в повествование е нужно читателят да анализира перспективата, която е свързана с определен персонаж в определен момент и на определено място, т.е. персоналният план на деиктичния център се променя в хода на повествованието (Rapaport 2013: 3). При обективното повествование, каквото е описанието, обаче, обектите и събитията се представят от автора декларативно и не се налага читателят да конструира „опосредстваща субективна перспектива“ (Rapaport 2013: 5).

2.6. Генериране на езиковия изказ

В това изследване възприемаме предложените от Т. Кжешовски пет равнища в деривацията (поредица от езикови представяния, които показват структурата на изречение, произтичаща от прилагането на набор от правила, предложени в неговия проект за Контрастивна генеративна граматика (Krzyszowski 1974: 111), а именно:

А. Семантично равнище

Това е равнището, на което се въвежда семантичната информация (semantic input). Основен компонент при семантичното представяне (semantic representation) е аргументната структура. Въз основа на когнитивната пространствена репрезентация и насложените роли на участници в дискурса се организират аргументи, предикат и определители/пояснения. Тук се обособяват и семантичните роли (категории на аргументите), и се определят темпоралните и каузалните отношения при глаголните ситуации²; биват идентифицирани и класифицирани пространствените отношения и елементи; формира се тяхната относителна конфигурация.

Б. Равнище на категориални компоненти

На това равнище оперират правилата, които приписват граматически категории на различни части от семантичната репрезентация. Категориалният компонент приписва категорията NP (именна фраза) на семантичните роли Agent, Benefactive, Experiencer и т.н.; категорията Adj. (прилагателно име) се приписва на Predicate (предиката) и т.н. Тук се приписват и категориите tense (глаголно време), modal (модалност), definiteness (определеност), demonstrative (показателни местоимения), reference (референтност).

В. Равнище на синтактични трансформации

Установява се корелация между семантичните роли и синтактични функции: Agent/Subject; Theme/Direct Object; Benefactive/Indirect Object; Instrument/Prepositional Object и т.н. (Qian and Amblard 2011). Синтактичните трансформации подреждат съществителни имена, глаголи, прилагателни имена и наречия в линейната последователност (словореда), в който те се подреждат в изречението. На това равнище се формират синтактични конструкции като ACTIVE/PASSIVE и се прави избор между тях.

Г. Равнище на вмъкване на лексикалните единици

Тук се вмъкват конкретните лексикални единици, дефинирани в речниците по отношение на синтактичните рамки (syntactic frames) на граматическите категории. Прави се избор между деиктики, като глаголи за движение; граматически член/показателно местоимение/притежателно местоимение; лични местоимения.

Д. Пост-лексикално равнище

На това равнище „козметични“ трансформации организират второстепенни граматически категории като спомагателни глаголи, наречия за степенуване, съюзи, предлози.

Генерираното изречение е обвързано с прагматичната категория деиксис чрез различни граматически категории и лексикални класове. В процеса на продуциране на изказа се създава и поддържа пространствено-темпорален

² За концептуализирането и езиковото кодиране на каузалните отношения, вж. Братанова (2007).

комплекс с участие в него на един говорещ и поне един адресат, т.е. деиктичен център (Lyons 1977: 377). Деиктичният център има организираща функция при продуцирането на езиковия изказ.

2.7. Интерпретиране на езиковия изказ

При формирането на езиковия изказ продуциращият има контрол върху изразяваната информация. При интерпретирането, обаче, реципиентът следва идеята на продуциращия (Levelt 1989). Координиращата функция между реципиента и продуциращия се реализира от деиктичния център.

Както при формирането, така и при интерпретирането на езиковия израз думите „обличат“ синтактичната структура, т.е. те се комбинират по начини, които се управляват от синтактични правила. Възприемайки чутото/прочетеното, реципиентът идентифицира синтактичните позиции в словоредата на изречението. Всяка синтактична позиция е заета от определена синтактична категория NP, VP, Adj. Сред тези категории реципиентът идентифицира предикат и аргументи. Семантичната валентност на предиката ориентира към семантичните роли на аргументите, към определения/пояснения.

В същото време мястото на всяка категория в словоредата на изречението носи информация, необходима за реконструирането на деиктичния център: изнесена в начална позиция именна или предложна фраза показва проектиране на деиктичния център върху друго лице, в друг момент, на друго място спрямо плана на деиктичния център в предходния израз. Същевременно структурата на именната фраза съдържа граматически определител, който е свързан с изразяването на деиктичната категория определеност на имената.

Лексикалното значение на предиката ориентира към статична пространствена картина или към картина на движение в пространството – физическо или метафорично. Реципиентът идентифицира лексеми, които са свързани със системата за определяне на посоките, както и лексеми за означаването на дистанция/близост. Чрез определянето на тази система реципиентът се ориентира към типа когнитивна референтна рамка, която подлежи в основата на когнитивната пространствена репрезентация, и може да определи пространствените роли, VANTAGE и перспектива. Насложените в когнитивната референтна рамка роли на участници в дискурса правят възможно реконструирането на деиктичния център.

Така деиктичният център е неделимо преплетен с когнитивната референтна рамка. Разбирането на тази функционално съвместима съвкупност на двата ментални конструкта активира сензорна дейност, аналогична на тази при реалното сензорно възприемане на пространствената картина, което води до визуализирането на същата картина в съзнанието на реципиента на езиковия израз.

Деиксисът на диалога отразява перспективата на говорещия или на адресата. При реален диалог и екскурзоводски беседи мястото и времето на продуциране и на интерпретиране съвпадат. При изказването на указания за

придвижване между две точки, при пътеписни текстове и филми реципиентът се отъждествява с наблюдаващия в момента на възприемането на текста. Тъй като в тези случаи темпоралният и локалният план на деиктичния център са проектирани, заедно с тях се проектира и моментът, в който се интерпретира описваната пространствена конфигурация:

(4) *Come out of the post office. Turn right. Go up the street. You will see the bank on your left.*

При указанията за придвижване говорещото лице задава посоката чрез VANTAGE на адресата. Перспективата е зададена от позата на тялото спрямо фасадата на сградата, която е отправна точка на въображаемото движение. При указания за придвижване и при част от екскурзоводските беседи реципиентът съвпада с второ лице като роля на участник в дискурса. При пътеписните филми и текстове и при някои екскурзоводски беседи реципиентът е включен в първо лице мн.ч. заедно с говорещото лице. В тези случаи говорещото лице и адресатът са в една и съща отправна точка и са обърнати в еднаква посока:

(5) *Look at the monument ahead.*

При аудиозаписи и видеозаписи се създава илюзията, че моментът на възприемането на изказа съвпада с момента на неговото продуциране:

(6) *Moving on now to other places of our tour of Legendary Britain, Lyonesse is said to be a drowned land to the west of Land's End.*

Деиктичният център на повествованието е информационна структура, свързана с мястото и времето на събитията в повествованието и с участниците в тези събития, т.е. това е проектиран деиктичен център, кодиращ перспективата, от която се представя описваната ситуация. Поради това реципиентът може да „гледа“ на пространствената конфигурация от перспективата на определен герой (трето лице), на адресата (второ лице) или на автора (първо лице), т.е. реципиентът може да възприеме себе си в различни дискурсни роли в определена пространствена точка и във фиксиран момент (този на сензорното преживяване).

Деиктичният център се реконструира/актуализира при всеки прочит. Същевременно се актуализира и референтната рамка за когнитивна пространствена репрезентация. При абсолютната рамка системата от посоки е налична в контекста на дискурса, понеже е свързана с посоките на компаса или с характеристики на околната географска среда:

(7) *Cheshunt is to the north of London.*

При вътрешноприсъщата рамка системата от посоки е свързана с RELATUM (ориентир), който може да бъде субект или обект с функционални части лице/гръб, ляво/дясно.

Персонажът в творбата може да бъде представен като субект на сензорното преживяване с пространствена роля RELATUM (ориентир) (8) или като част от пространствената конфигурация с роля RELATUM (задаващ перспективата) (9):

(8) *He stared at the mountains **ahead**.*

(9) *The regiment had marched more than 30 km since dawn along the white hot road.*

***On either hand** the valley glittered with heat.*

Адресатът може да се яви в пътеписни текстове и указания за посоки като субект на сензорното преживяване в пространствената роля RELATUM (задаващ перспективата):

(10) *If you want to get to the station, take the second turning **to the right**.*

Авторът на текста също може да се яви като субект на сензорното преживяване в пространствената роля RELATUM:

(11) *I watched this fairly old woman, in her warm scarf and heavy coat – I watched her **come on**.*

Реципиентът понякога интерпретира езиковия изказ от VANTAGE на наблюдател в описваната ситуация (субект на сензорното преживяване) в момента на референтност и на представяното място, и базира реконструирането на деиктичния център на информация, която се съдържа в езиковите елементи на изказа: граматическа информация (глаголно време и вид), лексикална информация (специални деиктики), синтактична информация (място на обстоятелствените пояснения в словоредата на изречението) и други способности:

(12) *The scale of the Grand Canyon is almost beyond comprehension. The sense of space and emptiness is overwhelming. Down below, on the canyon floor, far, far away, is the thing that carved it: the Colorado River.*

Преходни глаголи за сетивни възприятия и говорна дейност, както и каузативни глаголи позволяват в подчинено допълнително изречение да се въведе информация за друг персонаж, място и време, т.е. да се конструира нов деиктичен център (Rapaport 2013: 15):

(13) *...I glanced to the left and I saw **the elderly gentleman** walking slowly up past the hedge round the front garden...*

В други случаи реципиентът може да се отъждестви с разказвача. Тогава когнитивната пространствена репрезентация е изградена въз основа на относителна референтна рамка, при която VANTAGE (отправна точка за определяне на посоките) се явява местоположението на LOCATUM (наблюдавания обект), а перспективата е свързана с продуциращия:

(14) ***Steep green wooded hills** with alpine meadows clinging to their sides **stretched away** as far as the eye could see.*

Изнасянето на определени синтактични категории в началото на изречението проектира различен персонален, локален и темпорален план на деиктичния център:

(15) *As the afternoon progressed, the wind settled and the sun came out, giving the lake bright patches of silver and blue. Far out over the water, perhaps twenty miles away, dark clouds dumped rain on the lake. And high above a faint rainbow reached across the sky.*

При реконструирането на деиктичния център се взема предвид също и прагматична информация като общи за участниците в комуникативната ситуация знания (shared knowledge), способността за отчитане на фактори от извънезиковата реалност (reality principle), принцип за сътрудничество (cooperative principle). Деиктичните способности в текста са съгласувани и създават неговата логическа свързаност. Рецепиентът приема, че деиктичната информация е релевантна и може да се интегрира с известна за него друга информация, свързана със съдържанието на текста. Базирайки се на такава информация, реципиентът може да запълни пространствена празнина между различните описвани обстоятелства, за да стигне до логически свързан смисъл (Rapaport 2013: 13).

При обективните описания съществуването на обекти може да се представи без конструиране на субективна перспектива:

(16) *Trains move implacably along their own tracks, pausing only at predestined places.*

3. Анализ на езиковия корпус

Анализът на пространствени описания от езиковия корпус има два фокуса: установяване на варианти на пространствените когнитивни референтни рамки и наблюдения върху езиковите изразни средства.

3.1. Варианти на пространствените когнитивни референтни рамки

Анализът на корпуса позволи да бъдат идентифицирани и описани варианти на трите базисни типа пространствени когнитивни референтни рамки въз основа на няколко специфични характеристики:

- статичност/динамичност на пространствения образ;
- отношения между пространствените роли LOCATUM (описван обект) и RELATUM (ориентир), а именно LOCATUM външен/вътрешен на RELATUM;
- актуална/потенциална гледна точка на субекта на възприятието VANTAGE за определяне посоката на проектираните термини;
- експлицитни (формализирани в езиковото описание)/имплицитни концептуални участници;
- свързаност между пространствените роли и ролите на участници в дискурса.

3.1.1. Абсолютна референтна рамка

А. Статична

Описваният обект L е външен за обекта-ориентир R при имплицитен субект на възприятието и метафорично означено трасе:

(17) *At Manistee the Highway ran down the Lake Michigan and then followed the shoreline.*

■ Описваният обект L е вътрешен за обекта-ориентир R при неозначен субект на възприятието:

(18) *Regent Street is a major shopping street in the West End of London.*

▪ Описваният обект L е трасе, изобразено чрез метафорично употребен глагол и посока, означена с географски термин. Няма включен обект-ориентир R, нито субект на възприятието:

(19) *The road leads west.*

Б. Динамична

▪ Описваният обект L е подвижен и тъждествен със субекта на възприятието, който съвпада с говорещото лице и е външен за обекта-ориентир R, означен с географски понятия:

(20) *I left Dearborn and drove north and west across Michigan.*

▪ Описваният обект L съвпада със субекта на възприятието, който е обективно подвижен, но при своето субективно възприятие представя себе си като неподвижен, а обекта-ориентир R (неподвижната земна повърхност) като подвижен:

(21) *The only way I knew I must be going up was that the ground was going down away from us!*

▪ Описваният обект L е подвижен и съвпада с трето лице (което може да представлява едновременно и субект на възприятието). Описваният обект L може да бъде както вътрешен, така и външен за обекта-ориентир R. Обектът-ориентир може да е неподвижен или в илюзорно движение:

(22) *Travelers who set out of Buenos Aires or Montevideo find themselves almost immediately in an ocean of land before an ever-receding horizon.*

3.1.2. Вътрешноприсъща референтна рамка

А. Статична

▪ Описваният обект L е различен както от говорещото лице, така и от адресата, и може да бъде означен буквално или метафорично.

▪ Обектът-ориентир R съвпада с говорещото лице, което може да бъде едновременно субект на възприятието. Той е означен експлицитно и предоставя перспектива чрез своята гледната точка VANTAGE:

(23) *Before me a sinuous road led steeply down to a valley.*

▪ Обектът-ориентир R съвпада с адресата, който може да бъде едновременно субект на възприятието, и предоставя гледната точка VANTAGE за определяне на посока:

а. Експлицитно означена посока спрямо VANTAGE на адресата:

(24) *If you look carefully, you can just see our house on your right.*

б. Имплицитно означена посока на мисловен процес на движение:

(25) *Turn round. The farm is back there on the left.*

▪ Обектът-ориентир R съвпада с трето лице, което е субект на възприятието:

(26) *He stared at the mountains ahead (of him).*

▪ Обектът-ориентир R е трето лице, което не съвпада със субекта на възприятието. Той е означен обобщено лично:

(27) *Steep green wooded hills stretched away as far as the eye could see.*

Б. Динамична

При динамичната вътрешноприсъща референтна рамка подвижен може да бъде както обектът-ориентир R, така и описваният обект L, поотделно или едновременно.

▪ Обектът-ориентир R е подвижен и съвпада със субекта на възприятието. Придвижването му се реализира по експлицитно означено трасе към описвания обект L. Посоката на движението предоставя перспективата.

а. Субектът на възприятието е първо лице. Той е вътрешен за описвания обект L и неговата гледна точка е актуална:

(28) *Although I was climbing high up in the mountains, the woods all around were so dense.*

б. Субектът на възприятието е второ лице. Той е външен за описвания обект L и гледната му точка е потенциална:

(29) *Keep walking down High Street as far as Erskine Road. Erskine Road will be on your right.*

▪ Илюзорна подвижност на описвания обект L поради движение на субекта на възприятието, чиято подвижна позиция задава посоката или отстоянието до описвания обект L:

(30) *The San Siro appears in the distance and our taxi driver cries: "San Siro – La Scala de calico".*

▪ Описваният обект L е подвижен и е външен за обекта-ориентир R.

Субектът на възприятието съвпада с обекта-ориентир R. Описваният обект L е означен метонимично чрез неговия признак „произвеждан при движението звук“. Посоката на придвижване към VANTAGE на субекта на възприятието е означена чрез глагола COME, чието лексикално значение е свързано с изразяването на пространствен деиксис:

(31) *The footsteps and the noise came nearer.*

▪ Описваният обект L и обектът-ориентир R се движат едновременно и в еднаква посока. Обектът-ориентир R съвпада със субекта на възприятието, а перспективата се задава от посоката на движението:

(32) *I was driving behind this big lorry. Suddenly the lorry swerved to the left.*

3.1.3. Относителна референтна рамка

А. Статична

▪ Описваният обект L е вътрешен за обекта-ориентир R, който е различен от субекта на възприятието.

а. Субектът на възприятието е неозначен:

(33) *It was a colonial house, not a very expensive one. But it was in a good, older neighbourhood.*

(34) *The Moreno glacier stretches 1 km across a lake and stands 50 m high.*

б. Субектът на възприятието е изразен имплицитно:

(35) *Tahiti is a lofty green island, with deep folds of a darker green, in which you divine silent valleys.*

▪ Описваният обект L е външен за обекта-ориентир R, който е различен от експлицитно означения субект на възприятието:

(36) *Under the orange tree I noticed little bunches of flowers tied with grass.*

Б. Динамична

▪ Описваният обект L е подвижен и е външен за неподвижен обект-ориентир R. Субектът на възприятието е първо лице и съвпада с описвания обект L, който е подвижен.

а. Обектът-ориентир R представлява терена на движението:

(37) *We followed a dirt track.*

б. Обектът-ориентир R представлява точка от маршрута на описвания обект L:

(38) *We came to a big river.*

(39) *I walked quickly past him.*

Субектът на възприятието е неозначен:

(40) *The police came to the house.*

▪ Описваният обект L е подвижен и е вътрешен за неподвижен обект-ориентир R. Субектът на възприятието е неозначен:

(41) *A skylark soared up in the air.*

▪ Описваният обект L е подвижен и е външен за подвижен обект-ориентир R. Субектът на възприятието съвпада с описвания обект:

(42) *I followed the man up some very dirty stairs.*

(43) *I was driving down the road behind this big lorry.*

▪ Описваният обект L е вътрешен за обекта-ориентир R и е обективно неподвижен, но е представен като подвижен чрез метонимия, свързана с неговите видими очертания върху терена. Субектът на възприятието е изразен експлицитно:

(44) *I could see rivers winding their way through the valleys.*

Субектът на възприятието остава неозначен:

(45) *There was a path running through the middle of the forest.*

3.2. Наблюдение върху езиковите изразни средства

Спецификата на приложения вариант на пространствена когнитивна референтна рамка намира израз при подбора на езикови изразни средства. Синтактичните конструкции, лексикалната семантика на използваните думи, метонимичната употреба на глаголи и метафоричната образност изграждат пространствени описания, които извикват в съзнанието на реципиента (читател/слушател) отчетливи образи на възприетите от продуциращия (писател/разказвач) пространствени конфигурации на обекти и субекти.

3.2.1. Екзистенциални изречения

Такива изречения представят информация за наличието на обект или съществуването на субект на определено място в пространството.

А. Основният модел започва с *there is/there are* и въвежда описвания обект L и обекта-ориентир R:

(46) *There is a field to the north of the house.*

(47) *There were large screw pines to the left and to the right.*

(48) *There is a box in the drawer.*

Вариант на основния модел са безглаголни изречения, получени при изпускане на въвеждащото *there is/there are*. Такива изречения са обвързани с предходния текст чрез обособяването в начална изреченска позиция на обстоятелствено пояснение за място, което представя обекта-ориентир R:

(49) *At the top, coarse-grained lawn and at the end of the lawn a shabby white house.*

Друг вариант са изречения с изпуснат начален елемент *there*, чийто словоред е обстоятелствено пояснение за място (обект-ориентир R) – глагол – подлог (описван обект L):

(50) *In my room is a large box.*

Б. Втори модел екзистенциални изречения съдържат глагола *have got*, който въвежда описвания обект L като част от обекта-ориентир R:

(51) *The town has got a picture gallery.*

(52) *The room has got a balcony.*

В. Описаните два модела на синтактично просто изречение може да бъдат разширени с причастни конструкции на глаголи за начин на разположение на обект или съществуване/пребиваване на субект на дадено място:

(53) *There were clothes lying all over the floor.*

(54) *There was a path running through the middle of the forest.*

(55) *She has a cousin living nearby.*

(56) *The room has a balcony facing the sea.*

Г. Освен глагола BE, в изречения с екзистенциално значение се използват с прякото си значение и глаголи за съществуване и движение в пространството като *exist, flow, occur* в деятелен залог, както и глаголи като *house, locate, situate* в страдателен залог:

(57) *Few of these monkeys still exist in the world.*

(58) *The river flows through a valley.*

(59) *Sugar occurs naturally in fruit.*

(60) *The club is housed in a magnificent 16th century building.*

3.2.2. Метонимично означена екзистенциалност

Корпусът включва изречения с метонимично употребени глаголи, които имат екзистенциално значение. Това значение е изразено имплицитно, тъй като глаголите се отнасят до ефекта на зрително или слухово възприятие на описвания обект L. Такива глаголи означават „състоянията или проявите на обекта, благодарение на които той може да бъде възприет от човека като съществуващ“ (Пехливанова 2001: 143):

(61) *Ivy runs up the walls.*

(62) *The Moreno glacier stretches 1 km across a lake and stands 50 m high.*

(63) *The farm lay a few miles to the north.*

(64) *A constant stream of people flowed past.*

(65) *The footsteps and the noise came nearer.*

3.2.3. Метафорично означена екзистенциалност

В корпуса има изречения, които представят сложно изградени метафорични образи и сравнения, отразяващи пространствени картини:

(66) *Underneath the creepers caught at my legs and the trees closed over my head.*

(67) *Then there were clouds. Long, misty tongues of dreamy white, hungrily licking the land.*

(68) *At the summit the trees parted like curtains to provide a spectacular overlook over the valley on the other side.*

3.2.4. Експлицитно означаване на субекта на възприятието

■ Субектът на възприятието е представен като подлог на глагол за сетивно възприятие в деятелен залог, а описваният обект L и обекта-ориентир R изграждат синтактична конструкция NEXUS от типа *Accusativus cum Participio*, която функционира като допълнение:

(69) *I could see the river winding its way through the fields.*

■ Субектът на възприятието може да бъде означен обобщено лично:

(70) *One could see the river winding its way through the fields.*

■ Субектът на възприятието може да съвпада с обекта-ориентир R:

(71) *I could hear footsteps approaching.*

3.2.5. Имплицитно представяне на субекта на възприятието

Описваният обект L може да бъде представен като подлог на глагола за сетивно възприятие в страдателен залог, като същевременно е част от NEXUS конструкция от типа *Nominativus cum Participio*, без да бъде означен конкретен деятел (субект на възприятието):

(72) *The river could be seen winding its way through the fields.*

4. Резултати от изследването

Извършеното изследване потвърди хипотезата за функционална свързаност на два типа структури при генерирането на езикови изрази за пресъздаването на пространствени образи, а именно концептуалната структура на пространствената конфигурация и деиктичната структура на контекста на изказването.

Процесът на пораждаване на езиков израз у продуциращия има следните фази:

Сетивно възприятие – концептуална структура – деиктична структура – езиков израз

Процесът на пораждаване на мисловен образ у реципиента следва фазите в обратен ред:

Езиков израз – деиктична структура – концептуална структура – мисловен образ

Анализът на езиковия корпус доказва съществуването на **паралели** между пространствените роли на когнитивната референтна рамка, на която се основава концептуалната структура и компонентите на комуникативната ситуация, които основополагат деиктичната структура:

- Описваният обект L може да се съотнася с 1 л. (продуциращ), с 2 л. (адресат), с 3 л. (тема на изказването);
- Обектът-ориентир R също може да се съотнася с 1 л., 2 л. или 3 л.;
- Субектът на възприятието може да бъде 1 л., 2 л. или 3 л.;
- Гледната точка VANTAGE на субекта на възприятието може да съответства на мястото на продуциране на изказа, но също и на друго място, съобразно момента на продуциране.
- Времето на сетивното възприятие кореспондира с времеви отрязък, ориентиран спрямо момента на продуциране на изказа.

В анализирания корпус наблюдаваме реализирани **възможности за отклонение** от идеалната референтна рамка, както и от идеалния деиктичен център.

А. Идеалната референтна рамка включва пространствените роли описван обект L, обект-ориентир R, субект на възприятието и гледната точка на субекта на възприятието VANTAGE, при конкретен момент на възприятие.

Констатираме свиване на референтната рамка чрез препокриване на пространствени роли:

- Описваният обект L може да съвпада със субекта на възприятието;
- Обектът-ориентир R също може да съвпада със субекта на възприятието;
- Описваният обект L1 може да съвпада със субекта на възприятието на друг описван обект L2.

При геоцентричната референтна рамка субектът на възприятието, гледната му точка и момента на възприятието са **неспецифицирани**, тъй като рамката се актуализира за всеки субект на възприятието, от всяка гледна точка и по всяко време.

Наблюдаваме и **разширяване** на референтната рамка чрез комбиниране на два или три вида референтни рамки, при което се получава ефект, аналогичен на образа на огледало, видян в друго огледало (Пенакова 2012: 94).

Б. Деиктичният център представлява отправна точка за интерпретиране категориите на контекстуална информация (лице, място, време). Говорещото лице (продуциращ) има активна роля при кодирането на сетивно възприетия пространствен образ в езиков израз, а адресатът (реципиент) има активна роля при декодирането на езиковия израз и мисленото визуализиране на пространствения образ.

Идеалният деиктичен център реализира **първичен деиксис**, при който говорещото лице съвпада с продуциращия, адресатът съвпада с реципиента, а моментът и мястото на продуцирането на езиковия израз съвпадат с момента и мястото на неговото възприемане.

Манипулираният деиктичен център реализира **деиксис на въображението**, при който настъпват деиктични проекции:

- Адресатът може да бъде различен от реципиента;
- Мястото на възприемане на езиковия израз е различно от мястото на неговото продуциране;

– Моментът на продуцирането е различен от момента на възприемането на езиковия израз, когато се чете писмен текст или се възприема видео/аудио запис;

– Моментът на референтност е различен от момента на продуцирането. При текстове с образи на геоцентрично ориентирани обекти, както и при устни инструкции за придвижване между два пространствени обекта категориите лице, място и време са **неспециализирани**. Това води до една и съща интерпретация на езиковия израз от всеки реципиент, на всяко място и по всяко време на възприемането му.

Заклучителни думи

Палитрата от проблеми, представени в това изследване повдига завесата към изящната съвместна игра на възприятия, език и въображение, която ни дава възможност да се докоснем до това, пред което други са се изправяли преди нас.

ЛИТЕРАТУРА

- Братанова 2007:** Братанова, Б. Концептуализиране и езиково кодиране на каузативното събитие. // Христов, П. et al. (ред.). *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, Филологически факултет, кн. 2 – Езикознание т. 34 2004. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 257–302. **Bratanova 2007:** Kontseptualizirane i ezikovo kodirane na kauzativnoto sabitie. // Hristov, P. et al. (red.). *Trudove na Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*, Filologicheski fakultet, kn. 2 – Ezikoznanie t. 34 2004. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 257–302.
- Братанова 2020:** Братанова, Б. *Английските фразеологични глаголи и българските префигурани глаголи – граматикализация и аспектиалност*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. **Bratanova 2020:** Bratanova, B. *Angliyskite frazeologichni glagoli i balgarskite prefigirani glagoli – gramatikalizatsiya i aspektualnost*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.
- Гуреев 2005:** Гуреев, В. Проблема субъективности в когнитивной лингвистике. // *Известия Российской Академии Наук. Серия „Литература и язык“* т. 64, №1 2005, 3–9. **Gureev 2005:** Gureev, V. Problema subaektivnosti v kognitivnoy lingvistike. // *Izvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk. Seriya „Literatura i yazyk“* т. 64, №1 2005, 3–9.
- Пенакова 2005:** Пенакова, Г. Пространството като фактор и концепт в английския език. // Гергиев, Ст. et al. (ред.). *Научни изследвания в чест на проф. д-р Боян Байчев*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 523–530. **Penakova 2005:** Penakova, G. Prostranstvoto kato factor i kontsept v angliyskiya ezik. // Georgiev, St. et al. (red.). *Nauchni izsledvaniya v chest na prof. d-r Boyan Baychev*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 523–530.
- Пехливанова 2001:** Пехливанова, П. *Глаголната метонимия. Семантика и прагматика*. Велико Търново: Фабер. **Pehlivanova 2001:** Pehlivanova, P. *Glagolnata metonimiya. Semantika i pragmatika*. Veliko Tarnovo: Faber.

- Тишева 2013:** Тишева, Й. *Прагматични аспекти на устната реч.* (Littera et Lingua Series Dissertationes 3). Факултет по славянски филологии, СУ. **Tisheva 2013:** Tisheva, Y. *Pragmatichni aspekti na ushnata rech.* (Littera et Lingua Series Dissertationes 3). Fakultet po slavyanski filologii, SU.
<http://cssc-bg.com/e-library/publications/papers/pragmatical-aspects-3> (accessed on 11 April 2022)
- Frank 1998:** Frank, A. Formal Models for Cognition – Taxonomy of Spatial Location Description and Frames of Reference. In: Freksa, C., C. Habel and K. Wender (eds.). *Spatial Cognition: An Interdisciplinary Approach to Representing and Processing Spatial Knowledge.* Berlin, Heidelberg: Springer, 293–312.
- Herrmann 1990:** Herrmann, T. Vor, hinter, rechts und links: das 6H-Modell. Psychologische Studien zum sprachlichen Localisieren. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 78, 117–140.
- Krzyszowski 1974:** Krzyszowski, T. *Contrastive Generative Grammar.* University of Lodz, 105–112.
https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/10644/1/10_krzyszowski.pdf (accessed on 12 April 2022)
- Levelt 1989:** Levelt, P. *Speaking: From Intention to Articulation.* The MIT Press.
- Levinson 1983:** Levinson, S. *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson 1996:** Levinson, S. Frames of Reference and Molyneux’s Question: Cross linguistic Evidence. In: Bloom, P. et al. (eds.), *Language and Space.* MIT Press, 109–169.
- Lyons 1977:** Lyons, J. *Semantics.* Vol. 2. Cambridge University Press.
- Palmer 1981:** Palmer, F. *Semantics.* Cambridge University Press.
- Penakova 2012:** Penakova, G. Spatial Orientation and Language. In: Kostova, L., I. Sarieva, and M. Irimia (eds.). *Comparisons and Interactions Within/Across Cultures.* Veliko Tarnovo: St Cyril and St Methodius University Press, 86–95.
- Qian and Amblard 2011:** Qian, S. and M. Amblard. Event in Compositional Dynamic Semantics. In: Pogodalla, S. and J. Prost (eds.). *Logical Aspects of Computational Linguistics LACL. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 6736. Berlin, Heidelberg: Springer, 219–234.
- Rapaport 2013:** Rapaport, W. et al. *Deictic Centres and the Cognitive Structure of Narrative Comprehension.* Center for Cognitive Science, State University of New York at Buffalo. Buffalo, NY 14260.
https://www.researchgate.net/publication/237251965_Deictic_Centers_AND_THE_COGNITIVE_STRUCTURE_OF_NARRATIVE_COMPREHENSION (Accessed on 12 April 2022)
- Talmy 2000:** Talmy, L. *Towards a Cognitive Semantics.* Vol.2. The MIT Press.
- Tenbrink and Kuhn 2011:** Tenbrink, T., W. Kuhn. A Model of Spatial Reference Frames in Language. In: *COSIT 2011: Proceedings of the 10th International Conference on Spatial Information Theory*, 371–390.
https://www.researchgate.net/publication/221600888_A_Model_of_Spatial_Reference_Frames_in_Language (Accessed on 12 April 2022)
- Tolman 1948:** Tolman E. Cognitive Maps in Rats and Men. In: *Psychological Review* 55 (4), 189–208.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Lawrence 1985: Lawrence, D.H. *The Prussian Officer and Other Stories*. HarperCollins Publishers.

Maugham 2006: Maugham, W. Somerset. *The Moon and Sixpence*. Dover Publications.

Rhys 2016: Rhys, J. *The Wide Sargasso Sea*. W. W. Norton & Company.

First Certificate Pass Key. Macmillan Heinemann, 1996.

Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2010.

Reward Elementary. Macmillan Heinemann, 1997.

Reward Pre-intermediate. Macmillan Heinemann, 1994.

Reward Upper-intermediate. Macmillan Heinemann, 2003.